

„Ubi ecclesia, ubi theologia?” – Felfedezések az átmenet küszöbén

A liminalitás teológiai horizontjai: az egyház átalakulása a rend és káosz határán
– 1. rész

■ FÜSTI-MOLNÁR SZILVESZTER

Sárospataki Református Hittudományi Egyetem
főiskolai tanár
E-mail: fusti@tirek.hu

DOI: 10.61894/LP.2026.101.1.1

- **A tanulmány az egyház helyzetét vizsgálja az átmeneti, liminális korszakokban, amikor a meglévő társadalmi és vallási rendek szétesnek, de az új struktúrák még nem szilárdultak meg. Az elemzés átfogó, interdiszciplináris megközelítést alkalmaz, amely szisztematikus teológiai, antropológiai és filozófiai perspektívákat ötvöz annak érdekében, hogy komplex keretet nyújtson az identitás, a küldetés és a megújulás kérdéseinek vizsgálatához. A liminalitás fogalma – amely Arnold van Gennep és Victor Turner kulturális antropológiájából, illetve Eric Voegelin metaxyelméletéből származik – az átmeneti állapotok elemzésének alapjául szolgál. A tanulmány rávilágít arra, hogy a küszöbhelyzetek ugyan identitás- és intézményi kríziseket idézhetnek elő, de egyúttal kreatív megújulási lehetőségeket is megnyithatnak. A tanulmány hangsúlyozza az egyház aktív szerepét a társadalmi átalakulások formálásában, a transzcendens valóság iránti nyitottság megőrzésében, miközben új kihívásokra reflektál. A bibliai átmeneti tapasztalatok és olyan gondolkodók, mint Tillich, Rahner és Kierkegaard kritikai meglátásai mélyítik az elemzés teológiai vetületeit.**

Kulcsszavak: egyház / liminalitás / liminoid / átalakulás / identitásválság / szisztematikus teológia / missziói megújulás / antropológia

Bevezetés

„Ubi ecclesia, ubi theologia?” azaz: „Hol található az egyház és annak teológiája?” A kérdés alapján arra keressük a válaszokat, hogy az egyház és teológiája miként pozicionálja magát azokban az időszakokban, amikor sem a rend, sem a káosz nem domináns, és az átalakulás küszöbén egyensúlyozunk. Ez a tanulmány az egyház mai helyzetét és küldetését elemzi egy folyamatosan átalakuló világban, a liminalitás – vagyis az átmeneti, „küszöbön álló” állapot – antropológiai fogalmát alkalmazva értelmezési keretként. A liminalitás elmélete itt azokra a közties helyzetekre utal, amikor a régi rend

már felbomlott, de az új még nem stabilizálódott. Az egyház és a társadalom egymást tükröző, kölcsönhatásban álló liminalitása új megközelítési lehetőségeket kínál. Bár a teológiai alkalmazás nem magától értetődő, mégis olyan sajátos szempontokat nyújthat mind teológiai, mind közösségi szinten, amelyek segíthetnek megérteni az egyházi kríziseket és intézményi átalakulásokat, és egyben a megújulás irányaihoz is hozzájárulhatnak. Ennek érvényesítésében arra törekszünk, hogy a liminalitás keresztény teológiai (protestáns) keretben való értelmezése során megőrizzük a kinyilatkoztatás transzcendens természetét és a reformátori hagyomány folytonosságát.

Az „átjárások” küszöbén – Filozófiai háttér

A liminalitás fogalmának mélyebb megértéséhez, illetve a teológiai alkalmazás néhány szempontjának előkészítéséhez elsőként a filozófiai kontextusra érdemes kitérni, hiszen e fogalmi háttér alapvető szerepet játszik abban, hogy a liminalitás hogyan válik antropológiai és társadalomtudományi szinten értelmezhetővé és majd teológiai vonatkozásban is alkalmazhatóvá. A filozófiai nézőpont nemcsak előkészíti, hanem gazdagítja is a fogalom értelmezését, olyan alapvető kérdéseket feltárva, amelyek túlmutatnak az emberi létezés és identitás határain, valamint új szempontokat jelölhetnek ki a teológiai és ekkleziológiai összefüggésekben.

A filozófiai háttér meghatározóan a létezés köztes, átmeneti állapotára mutat, ahol Eric VOEGELIN a *metaxy* fogalmát a rend és a káosz közötti feszültségként jeleníti meg, és ezáltal az emberi egzisztencia transzcendens irányú nyitottságának lehetőségét tárja fel (1956, 88–90. o.). Voegelinnek a *metaxy* fogalmára eső választása nem véletlen, hiszen ez a kifejezés Platón filozófiájában gyökerezik, ahol a földi és isteni szféra közötti köztes állapotot jelöli. Platónnál a *metaxy* fogalma az emberi létezésnek azt a helyzetét írja le, amely az érzéki világ és az ideák birodalma között helyezkedik el, folyamatosan törekedve a magasabb rendű valóság felé (PLATÓN 1984a; 1984b, 146. o.; 1995). Voegelin a platóni *metaxy* fogalmat kiterjesztve alkalmazza az emberi lét dinamikus természetének megragadására, ahol a harmónia és a zűrzavar közötti feszültség az emberi tapasztalatok alapvető szervezőelveként jelenik meg.

Ez az ellentét, amely Voegelin értelmezésében központi szerepet kap, visszavezethető a határhelyzetek és meghatározatlanságok klasszikus filozófiai reflexióira, ahol a struktúra és az ismeretlen találkozás új értelmezési lehetőségeket teremt. Anaximandrosz *apeiron*- (ἄπειρον) fogalma, amely az ősi, meghatározatlan „őslevegő”¹ (határtalan őanyag, princípium) jelöli, olyan jellegű definiálatlanságot és potenciált hordoz, amelyben az anyagi és szellemi lehetőségek még korlátlanok. Tulajdonképpen olyan „ kozmikus liminalitást” jelöl, ahol a dolgok még formálódnak, a lehetőségek pedig még korlátlanok. Az *apeiron* és a liminalitás közös pontja a keretek feloldódása, új identitások és rend (igazság etikai értelemben) születése, amely lehetőséget biztosít az ember számára az új értelmezések megtalálására. Az egyház számára e „ kozmikus liminalitás” ideje arra ösztönöz, hogy nyi-

¹ ἔξ ὧν δὲ ἡ γένεσις ἐστὶ τοῖς οὖσι, καὶ τὴν φθορὰν εἰς ταῦτα γίνεσθαι κατὰ τὸ χρεῶν διδόναι γὰρ αὐτὰ δίκην καὶ τίσιν ἀλλήλοισ τῆς ἀδικίας κατὰ τὴν τοῦ χρόνου τάξιν. – „A dolgok, amelyekből eredetük van, oda is kell visszatérniük szükségszerűen; mert meg kell fizetniük a büntetést, és igazságot kell szolgáltatniuk egymásnak az igazságtalanságukért, az idő rendje szerint.” (SIMPLICIUS 1951, 13., 24. o.) Ez a töredék Anaximandrosz kozmológiai nézeteit tükrözi, ahol az univerzum ciklikus természetét és a dolgok közötti igazságosság helyreállítását hangsúlyozza. Simplicius kommentárjaiban található meg, amelyeket Diels és Kranz gyűjtött össze a preszókratikus filozófusok töredékeinek gyűjteményében.

tott maradjon a társadalmi átalakulásokra, ugyanakkor megőrizze saját identitását és küldetését.² Az *apeiron* nem közvetlenül a liminalitás előzménye, de gondolkodástörténeti távlatban az átmeneti állapotok egyik korai megfogalmazása, ahol a létezés határtalansága és rendezetlensége egy kreatív, teremtő potenciált jelent.

Ezt a „kozmosz liminalitást” a modern filozófusok is újraértelmezték. Søren Kierkegaard egzisztenciális filozófiájában szintén a határhelyzetekkel és az emberi létezés választási pontjaival foglalkozik, ahol a transzcendens felé fordulás lehetősége vagy épp tagadása a hit és kétség között vívódó egyén létezésének alapját jelenti. KIERKEGAARD szerint az ember önmaga által létrehozott bizonytalanságából csak a transzcendens hit felé fordulva találhat kiutat (1983, 35–37. o.). Nietzsche hozzájárulása a liminalitás fogalmához elsősorban az ember végességével és a transzcendens értékek hiányával való szembenézés radikális igényében mutatkozik meg. „Isten halálának” gondolata, amely a hagyományos értékek elvesztésére és a nihilizmus kialakulására utal, liminális állapotot idéz elő, ahol az egyén kénytelen saját maga új értékeket és célokat alkotni egy bizonytalan világban (NIETZSCHE 2003, 45–50. o., 128. o., 130. o.). Az *übermensch* koncepciója önmeghaladásra és autentikus létformák kialakítására ösztönöz, amelyek egy liminális állapotban történhetnek meg, ahol a régi értékek szét hullanak, és az egyén új identitást keres (NIETZSCHE 2000, 13–15., 23–27. o.; 1986, 102–106., 181–191. o.). Így Nietzsche gondolkodása inspirálóan hathat a liminalitás fogalmának azon elemeire, amelyek az önmeghaladás és az új értékek teremtésének folyamatát helyezik előtérbe. A 20. századi gondolkodók közül HEIDEGGER *Dasein* és *Sein-zum-Tode* (halálhoz viszonyuló lét) fogalmi kapcsán az ember végességével való szembesülését tárgyalja (1996, 235–240. o.). Ez a nyitottság kreatív feszültséget eredményez, és különösen fontossá válik, amikor az egyén vagy közösség a megszokottól elszakadva a lét alapvető kérdéseivel szembesül. Karl Jaspers határszituációi ugyanebben a köztességben látják az emberi lét alapját, ahol az identitás és a rend újraformálása válik szükségessé (JASPERS 1971, 58–61. o.). Ilyen értelemben az *apeiron* fogalmától a liminalitás modern koncepciójáig terjedő gondolkodástörténeti ív néhány releváns példája is azt sugallja, hogy a rendezetlen és ismeretlen határhelyzetek filozófiai jelentősége – az emberi létezés mélyebb kérdéseit feszegetve – a transzcendens irányába mutat.

Voegelin modernségkritikája ugyanakkor arra figyelmeztet, hogy a transzcendens kizárása az emberi létezést egy „második valóságba” kényszeríti (VOEGELIN 1956, 88–90. o.). Voegelin úgy véli, hogy a modernségben kibontakozó világnézetek – különösen a racionalizmus és a posztmodern relativizmus – végső soron az emberi lét mélyebb értelmét tagadják, ezzel létbizonytalanságot és identitáskrizist idézve elő. Ez a „második valóság” egyfajta elszigetelődés, ahol a transzcendens értékek és az emberi élet magasabb rendű céljai hiányoznak, így csak átmeneti, önkényes rendszerek jönnek létre (VOEGELIN 2004, 115–120. o.). Voegelin megítélésai összhangban állnak Kant határfogalmával is. KANT szerint az ember a megismerés korlátainak elfogadása révén léphet át új világképekbe, de ezen küszöb átlépése egyben korlátot is jelent, amely a modernség transzcendens nélküli világában végül bizonytalanságot eredményez (KANT 1998, 274–276. o.).

² Anaximandrosz filozófiájában az *apeiron* a határtalan, meghatározatlan princípium, amelyből minden ered, és amelybe minden visszatér. Az *apeiron* fogalma a keretek feloldását jelenti abban az értelemben, hogy nem korlátozza a dolgokat egy meghatározott formára vagy anyagra. Az *apeiron* nem azonos semmilyen ismert elemmel vagy anyaggal, hanem olyan alapelv, amely túl van a konkrét, érzékelhető világ határain. Ez a határtalanság lehetővé teszi a világban lévő dolgok folyamatos keletkezését és pusztulását, valamint az ellentétek közötti dinamizmust. Az *apeiron* tehát nem statikus anyag vagy forma, hanem olyan elv, amely biztosítja a világ állandó átalakulását és megújulását. A keretek feloldása új lehetőségeket teremt az univerzum számára, hogy különböző formákban és struktúrákban nyilvánuljon meg (KOČANDRLE–COUPRIE 2017, 45–60. o.; GRAHAM 2010, 19–23. o.; LAMBROPOULOS 2007).

Tillich és Rahner gondolatai további teológiai mélységet adnak Voegelin metaxyértelmezésének, különösen a spirituális és teológiai vonatkozásait tekintve. TILlich *ultimate concern* (végső kérdés, meghatározottság) fogalma azokat a lelkiiséget érintő kihívásokat írja le, amelyekkel a liminalitás-ban szembesül az ember, amikor élete értelmét és célját keresi (1996, 23–25. o.). RAHNER *Vorgriff*- (előrenyúlás) koncepciója szerint pedig minden emberi megismerés és létezés a transzcendens felé irányul, és ez az alapvető nyitottság éppen a határhelyzetekben, a liminalitás révén bontakozik ki (1982, 42–45. o.). Hasonlóan ehhez, Mircea Eliade *axis mundi* fogalma a szent és a profán világ közötti kapcsolódás helyeként értelmezhető, ahol az ember a transzcendenssel érintkezik, és az anyagi világ határain túllép.³ Az egyház ekkleziológiai szempontból itt találja meg missziós feladatát, mivel ezen a „küszöbön” képes összekötni a társadalom liminális állapotait a transzcendens igazságok keresésével.

Voegelin modernségkritikája nemcsak releváns, hanem a metamodern kor számára iránymutató is, hiszen a mai emberi létet jellemző spirituális nyitottság, az *apeiron*, Kant határfogalma, Heidegger jelenvalólet-elmélete, Tillich végső kérdései és Rahner transzcendens irányultsága mind megerősítik azt a vágyat, amely a modern világ redukcionista válaszain túllépve a valódi rend és stabilitás felé vezet. VERMEULEN és van den AKKER leírják, hogy a metamodernizmus nem utasítja el a posztmodern szkepszist, de visszahozza a vágyat a jelentés, hit és értelem után, amely Voegelin kritikáját igazolja: a modern ember „második valósága” nem tudott tartós válaszokat adni (2010). Gabriel Marcel meglátásai tovább erősítik Voegelin metaxykoncepcióját és mában ható jelentőségét, mivel az emberi lét válságát mindketten a transzcendens iránti nyitottság hiányában látják. Voegelinhez hasonlóan Marcel is az emberi identitásválságot tárgyalja, amely a modernitás metafizikai alapjainak hiányából fakad. Marcel szerint az autentikus lét forrása a transzcendenshez való remény és bizalom, amely lehetővé teszi az ember számára, hogy átlépjen a materiális világ korlátain, és kapcsolatba lépjen a transzcendenssel. Így MARCEL a voegelin metaxy kortárs képviselőjének tekinthető, mivel mindketten hangsúlyozzák az emberi létezés köztes állapotának fontosságát, ahol az ember a rend és a káosz közötti feszültségben új utakat találhat a transzcendens felé (2010, 79–82. o.).

E tekintetben a metamodern kor olyan új „köztes állapotként” jelenik meg, amelyben a transzcendens keresése és a racionális megértés iránti vágy egyaránt teret kap, áthidalva így a modern és a posztmodern válságok közötti szakadékot. Voegelin a modernitás kritikájában rámutatott arra, hogy a transzcendens nélkül maradt emberiség (Marcelnél: *Homo Viator*) nemcsak etikai, de egzisztenciális szempontból is hiányt szenved (MARCEL 2010; BEDE 2007). Voegelin gondolatai tehát ma is relevánsak, hiszen a metamodern ember a spiritualitás és értelem iránti igényét éppen a modernség egyoldalú racionalizmusával és a posztmodern relativizmussal való szembehelyezkedésként fogalmazza meg (GIBBONS 2017, 35–38. o.).

³ Mircea Eliade a vallási élmény és a szimbolikus terek elemzése révén jelentősen hozzájárult a liminalitás fogalmához, különösen az *axis mundi* és a szent tér (hierophany) koncepcióinak kidolgozásával. Eliade szerint minden vallásos ember számára létezik egy központi szimbolikus tér vagy tengely – az *axis mundi* –, amely összeköti a földi világot a szenttel, azaz az istenivel vagy transzcendenssel. Az *axis mundi* a világ közepét jelképezi, ahol a profán (hétköznapi) és szent (transzcendens) világ találkozik. Ebben az értelemben a szent tér maga is liminális térként működik, ahol az emberi világ az isteni renddel érintkezhet, és ahol az átmenet lehetséges az anyagi világból a spirituálisba (ELIADE 1996, 20–32. o.).

Küszöblét – A „társadalmi dráma” és a liminalitás fogalmának átfogó, vázlatos bemutatása

A liminalitás fogalmát először Arnold van Gennep vezette be 1909-ben, aki a különböző életciklusokhoz kapcsolódó rítusokat három fázisra osztotta: elkülönülés, átmenet (liminalitás) és újraegyesülés. A köztes, átmeneti liminális állapotban az egyén vagy csoport kilép a megszokott társadalmi struktúrákból, és egy bizonytalan helyzetbe kerül (GENNEP 2007, 21–25. o.). A 20. században Victor Turner brit kulturális antropológus továbbfejlesztette van Gennep elméletét, és a liminalitást általános társadalmi folyamatként értelmezte. TURNER *A rituális folyamat* című könyvében azt vizsgálta, hogy a társadalmi struktúrák felbomlása során hogyan alakulhatnak ki olyan közösségek, mint a *communitas*, amelyek alkotói energiákat szabadítanak fel, és új formákat teremtenek (2002a, 107–145. o.; 2002b, 59–107. o.).

Turner szerint a liminális állapotot „antistruktúrának” is nevezhetjük, amelyben a hierarchikus és rangbeli különbségek ideiglenesen megszűnnek, és egy alkotó, puritán szellemű közösség jöhet létre. Az ilyen *communitasok* a társadalmi egyenlőség és kölcsönösség elvei szerint működnek, és lehetővé teszik a közösség tagjai számára, hogy új megoldásokat és kapcsolati formákat hozzanak létre. Az egyén vagy a csoport számára az átmeneti állapotok – akár egy háború, természeti katasztrófa vagy éles társadalmi változások idején – különös jelentőséggel bírnak, mivel új tapasztalatokkal gazdagodhatnak, miközben eloldódnak a korábbi struktúráktól (TURNER 2002b, 59–107. o.).

Turner két alapvető társadalmi szerkezetet különböztetett meg: 1. a hierarchikus, hagyományos rendszert és 2. a liminális helyzetekben kialakuló *communitas*-t. Az első típus politikai, jogi és gazdasági értelemben is kategorizálja az egyéneket, míg a liminális állapotok során létrejövő *communitas* struktúra mentesen, egyenrangúként fogadja el tagjait. Ezt a két struktúrát TURNER kulturális antropológiája számos egyéb fogalommal gazdagította, például a marginalitás és az alsóbbrendűség (inferiority) formáival (2002a, 125–130. o.).

Turner munkásságára különböző filozófiai és társadalomtudományi gondolkodók is hatással voltak. Arnold van Gennep háromfázisú modellje – elkülönülés, átmenet és újraegyesülés – képezte elméletének alapját, de Turner különös figyelmet fordított az átmeneti fázisra mint kreatív potenciállal telire állapotról. Claude Lévi-Strauss strukturalista elmélete is inspirálta: Turner az antistruktúra fogalmával írta, hogyan bomlanak fel a társadalmi rendek, amikor újjáfogalmazódnak a társadalmi jelentések (LÉVI-STRAUSS 2001). Wilhelm Dilthey történeti hermeneutikája nemcsak arra irányítja a figyelmet, hogy a liminális tapasztalatokat kulturális kontextusukban kell értelmezni, hanem arra is, hogy ezek az élmények az élettörténeti összefüggések, a történeti tudat, az egyéniség és történetiség dialektikája, valamint az életértelem keresése révén válnak igazán érthetővé, így nemcsak a válság, hanem az életértelemre irányuló személyes és történeti perspektíva is megjelenik bennük (DILTHEY 2004, 30–52. o.; 1925, 12–35. o.). A liminalitás elmélete az egyháztan szempontjából is meghatározóvá válhat. Az egyház olyan társadalmi és kulturális térben végzi küldetését, amely maga is liminális jellegű. A modern, posztmodern és metamodern korszakok olyan társadalmi „drámákat” hoztak létre, amelyekben az egyház különleges szerepet játszhat. A társadalomból az egyház közösségébe érkezők magukkal hozzák a liminális állapotot, amelyben identitásuk és kapcsolataik folyamatosan átalakulnak. Az egyházatannak erre a környezetre reflektálva kell megújítania küldetését úgy, hogy a transzcendens alapokra helyezett identitását meg is különböztesse attól.

Karl Rahner *Vorgriff*-fogalma, amely minden megismerési aktust a transzcendens felé irányuló előrenyúlásként értelmez, azt sugallja, hogy az egyház új missziós perspektívát találhat ezekben a ha-

tárhelyzetekben. Az egyház feladata nem csupán a belső struktúrák megőrzése, hanem válaszadás a társadalmi átalakulásokra. A *communitas*, amely egy-egy liminális helyzetből születik, kreatív térként értelmezhető, ahol újraformálódhat az egyház szerepe a világban. Ez egyben a missziói munka azon dimenziójának felerősítését jelentheti, amely során a liminalitást figyelembe véve olyan programok kerülnek meghatározóan előtérbe, amelyek a társadalom peremén élők számára biztosítanak közösségi tereket. Ezáltal az egyház befogadó közösségi közeget kínálhat, amelyben a társadalmi korlátokat és a kirekesztést átlépve helyezhetjük előtérbe a szeretet és elfogadás üzenetét.

Bár Turner *communitas*felfogása számos kritikát kapott, különösen annak idealizálása miatt, elmélete mégis nélkülözhetetlen eszközzé vált az antropológia és a társadalomtudományok számára a társadalmi változások és rítusok elemzésében. A liminalitás alkalmazható politikai átmenetek, migrációs helyzetek vagy a digitális világ tapasztalatai során is, mivel ezek mindegyike feloldja a megszokott határokat, és új identitások, értékek kialakulását teszi lehetővé.

A liminalitás fogalma tehát a modern társadalmi változások tükrében kiemelt hozzájárulást adhat az egyháztanban. Ez az átmeneti, „köztes” állapot nemcsak a társadalmi struktúrákban, hanem az egyház működésében és missziós feladatában is megjelenik, amely új, kreatív értelmezési lehetőségeket kínál a mai társadalmi drámákra és az emberi identitásválságokra adott válaszként. Victor Turner *communitas*modellje is erősítheti – a társadalmi liminális együttthatók szerint – az egyházon belül az egyenrangú szerepvállalás és a közös felelősségvállalás hangsúlyozását, és fokozhatja a közösségi kohéziót. Azáltal, hogy az egyház feloldja a hierarchikus kereteket, lehetőséget biztosít a közösség tagjai számára, hogy aktívan vegyenek részt a gyülekezet működésében, új vezetési gyakorlatok létrejöttéhez járulva hozzá.

„Bezárt ajtók” előtt a „küszöbön” – Permanens liminalitás és a liminoid

A permanens liminalitás és a liminoid fogalmi keretek a klasszikus liminalitás elméletének továbbfejlesztéseként értelmezhetők, amelyek képesek rugalmasan igazodni napjaink összetett és dinamikus társadalmi viszonyaihoz. Míg a hagyományos liminalitás a kollektív rítusokra és a meghatározott közösségi keretek között zajló átmeneti állapotokra épült, addig a permanens liminalitás és a liminoid új dimenziókat nyit meg, amelyek jobban tükrözik a modern társadalmak strukturális bizonytalanságát és állandósult változásait.

Bár jogosan merülhet fel kritika e megközelítésekkel szemben, miszerint olykor idealizált vagy túlságosan általánosító értelmezésekkel operálnak, mégis tagadhatatlan, hogy új perspektívákat kínálnak a társadalmi instabilitás és az átmenetek megértéséhez. Ezek az elméletek nem csupán diagnosztikai eszközként funkcionálnak a modernitás felfüggesztett állapotainak leírásában, hanem értelmezési keretet biztosítanak annak feltárására is, hogy miként válhatnak ezek az átmenetek kreatív lehetőségekké, vagy hogyan kezelhetők konstruktívan.

A modern társadalmakban a permanens liminalitás állandósult állapotként jelenik meg, amelyben a régi struktúrák lebomlása és az újak kialakulásának késlekedése társadalmi, kulturális és valósi vákuumot eredményez. A liminoid jelenségek viszont ezzel párhuzamosan olyan átmeneti terek létrejöttét jelzik, amelyekben az egyének és közösségek reflexív és kreatív módon keresnek választakat a fennálló instabilitásra. Ezáltal a liminoid nem pusztán az átmenetek passzív állapotát ragadja meg, hanem a modern társadalmakra jellemző tudatos kísérletezést és újratereztési folyamato-

kat is, amelyek kulturális, vallási és közösségi formákban öltenek testet. Az egyház, a vallási közösségek, valamint a társadalmi intézmények számára e fogalmak fontos útmutatót kínálnak ahhoz, hogy a modernitás kihívásai között is képesek legyenek értelmes és hiteles válaszokat adni a két stabil állapot határmezsgyéjén.

A permanens liminalitás fogalmához szorosan kapcsolódnak olyan gondolkodók meglátásai, mint Zygmunt BAUMAN „folyékony modernitás” koncepciója (2007, 12–25. o.), Anthony GIDDENS reflexívmodernitás-elmélete (2006, 45–60. o.) vagy Ulrich BECK kockázatitársadalom-elmélete (2003, 98–115. o.). Ezeknek a fényében olyan állandósult átmeneti állapotról beszélünk, amelyben az egyének és a közösségek folytonos bizonytalanságban élnek, miközben a stabil struktúrák és identitások helyét egy dinamikus, folyamatosan változó „antistruktúra” veszi át. Beck különösen arra világított rá, hogy a modern társadalmak a globális kockázatok és folyamatosan jelen lévő krízisek közepette elveszítik a hagyományos stabilitásukat, ami állandó alkalmazkodást igényel.

A liminalitás fogalmát később más gondolkodók is továbbfejlesztették. SZAKOLCZAI Árpád például a „permanens liminalitás” jelenségét vizsgálta, amelyben a liminális állapotok tartóssá válnak, és a társadalom folyamatos átmeneti állapotban ragad, a régi normák felbomlanak, de új rend nem szilárdul meg, így állandó bizonytalanság és identitásválság alakul ki (2017). Szintén jelentős Bjørn Thomassen hozzájárulása a permanens liminalitás elméletéhez. THOMASSEN szerint a modernitás hozta létre az állandó átmeneti állapotot, amelyben a stabil struktúrák és identitások helyét egy rugalmas, állandóan átalakuló keretrendszer (antistruktúra) tölti ki (2014, 113–120. o.). A modern társadalom alapvetően a határok és korlátok folyamatos átlépésére törekszik, de ez gyakran egy üres, soha be nem teljesedő vágyakozáshoz vezet. HORVÁTH Ágnes pedig a politikai alkímia⁴ és a liminalitás összefüggéseit kutatta, rámutatva arra, hogy a liminális állapotok hogyan befolyásolják a politikai és társadalmi változásokat (2013).

Ezek a megközelítések tovább mélyítik az egyházi struktúrák elemzésének relevanciáját, ahol a hagyomány és a modernitás közötti kettősség miatt egy tartósan köztes, liminális helyzet állhat elő. Az egyház folyamatosan próbál reagálni a külső társadalmi változásokra, de belső megújulás híján gyakran nem képes új, stabil formát öltetni; így identitása és küldetése is olyan köztes állapotban maradhat, amelyben saját hagyományaihoz hű akar maradni, de mégis igazodni kíván a modern világ elvárásaihoz.

Pierre Bourdieu fontos kritikai észrevételeket fűzött a permanens liminalitás nézetéhez. Arra mutatott rá a reflexív szociológia szemszögéből, hogy a társadalmi struktúrák folyamatos változása nemcsak alkalmazkodást, hanem önkritikát is követel az egyes intézményektől, így az egyháztól is, hogy ne csupán passzívan reagáljanak a társadalmi nyomásokra, hanem képesek legyenek autonóm módon is fejlődni (BOURDIEU 2002, 75–90. o.). Bourdieu mellett Alain TOURAINE is kritikusan szemlélte a permanens liminalitás eszméjét, hangsúlyozva, hogy az intézmények túlzott alkalmazkodása identitásvesztéshez vezethet (1998). Hasonlóan kritikus Niklas LUHMANN, aki a társadalmi rendszereket az önszerveződő rend alapján értelmezi, és úgy látja, hogy a struktúrák túlzott flexibilitása szétzilálhatja a szervezetek koherenciáját (2005).

Az állandó liminalitás és a liminoid fogalma rávilágít arra, hogy az egyházi rituálék és szokások olykor elavultnak tűnhetnek, mivel nem képesek megfelelően reagálni a modern társadalom kihívá-

⁴ A „politikai alkímia” olyan folyamatot jelöl, amelyben a hatalom és az ideológia eszközeivel egy társadalmi rendet, értékrendet vagy politikai struktúrát radikálisan átalakítanak, sokszor rejtett manipulációval vagy radikális reformokkal.

saira. Ez a jelenség nem pusztán a külső nyomásoknak tudható be, hanem a belső reflexió és az autonóm megújulás hiányának is. Pierre Bourdieu kritikai meglátása szerint az egyházaknak nem szabad pusztán reaktív módon alkalmazkodniuk a társadalmi változásokhoz, hanem proaktív önkritikával kell formálniuk saját struktúráikat, hogy elkerüljék az identitásvesztés veszélyét. Ellenkező esetben a permanens liminalitás könnyen céltalansághoz és fragmentálódáshoz vezethet, amely megingatja az egyház misszióját és egységét.

Az állandósult liminalitás fogalma segíthet annak elemzésében is, miért tűnnek az egyházi rituálék és szokások időnként elavultnak, és miért nem kellően rugalmasak az egyházak a megújításukra. Az egyház az állandósult liminalitással egy „várákozó” állapotba kerülhet, ahol a változás iránti igény és a belső megújulás hiánya egyaránt jelen van, miközben folyamatos feszültségben egyensúlyoz a külső nyomások és a belső rend megőrzésének szándéka között. Eközben fennáll a veszély, hogy a permanens liminalitás idővel céltalansághoz és belső széthúzáshoz vezet, hiszen az egyház küldetése és egysége így meginoghat. A permanens liminalitás tehát olyan kettősséget jelent az egyház számára, amely egyszerre jelzi a változásra való nyitottságot és az elmaradó megújulás kockázatát. A reflexív szociológia – különösen Bourdieu és Touraine kritikai megjegyzései alapján – rávilágít arra, hogy a mélyebb átgondolás és a hosszú távú megújulás döntő jelentőségű a modern kérdésekre adott egyházi válaszokban, ám ez csak akkor lehet sikeres, ha az egyház nem pusztán a külső változásokra reflektál, hanem saját belső struktúráinak autonóm megújítására is képes.

Victor Turner liminoid fogalma a modern társadalmakban egyre jelentősebbé válik, mivel a hagyományos struktúrák fellazulása állandósuló átmeneti állapotokat hoz létre. Ezzel párhuzamosan a permanens liminalitás a stabil társadalmi rend megbomlását jelöli, miközben a végleges új formák kialakulása elmarad.

A liminoid jelenség ezzel szemben a modern társadalmak sajátosságaként jelenik meg, ahol az átmeneti helyzetek tudatosabb, egyéni és kreatív formákat öltenek. A két fogalom együttesen alkalmas arra, hogy leírja a kortárs társadalmi, kulturális és vallási átalakulásokat, különösen a keresztény egyház helyzetének elemzésében. A liminoid jelenségek a modern társadalmakban a hagyományos közösségi rítusok helyét veszik át, amelyek korábban kollektív és kötelező jellegűek voltak. A liminoid a modernitásban olyan tapasztalatot jelöl, amely az egyéni döntésekre és önreflexióra épül, miközben teret ad a személyes kreativitás kibontakozásának és a kulturális innovációk megjelenésének. Ezt az átmeneti állapotot nem a társadalom központi struktúrái határozzák meg, hanem a szabadidő, a művészet, a kultúra és az alternatív közösségek világa. Ez a dinamika a vallásszociológia szempontjából kiemelt jelentőségű, hiszen a vallási élet és a keresztény egyház is egyre inkább átmeneti terekre alakul, ahol a stabil intézményi keretek és hagyományos gyakorlatok meggyengülnek, ugyanakkor új formák is kibontakoznak.

Victor Turner elmélete mellett van Gennep vezette be az átmeneti rítusok (rites of passage) fogalmát, amelyek során az egyének státusza ideiglenesen meghatározatlan lesz (GENNEP 1960, 10–25. o.). TURNER ezt továbbfejlesztve különítette el a liminalitás (rituális, kollektív jellegű) és a liminoid (egyéni és kreatív) fogalmát (1969, 94–113. o.; 1974, 23–59. o.). Bruce KAPFERER Turner nyomán vizsgálta az egalitarianizmus szerepét ezekben az átmeneti terekben (2005, 1–15. o.), míg Bjørn THOMASSEN az identitásformálódás és a társadalmi változások kapcsán alkalmazta ezeket az elméleteket (2014, 45–78. o.). Tom BOLAND pedig arra mutatott rá, hogy ezek az állapotok hogyan kérdőjelezik meg a meglévő társadalmi struktúrákat (2013, 222–239. o.).

A liminalitás és a liminoid közötti kapcsolat így nem csupán a múlt és a jelen, hanem a hagyomány és az innováció közötti párbeszéd színtere. Az egyház jövője pedig azon múlik, hogy mennyire képes részt venni ebben a párbeszédben, miközben megőrzi hűségét a transzcendens üzenethez és saját tradícióihoz. Ez az állandó egyensúlykeresés alapvetően járulhat hozzá a hit autentikus megélésének alapfeltételéhez is a modernitás kihívásai között.

Jan Assmann kulturális emlékezetéről szóló elmélete tovább gazdagítja ezeket az irányokat. Assmann szerint az átmeneti helyzetekben – legyen szó liminalitásról vagy liminoid terekről – gyakran átalakulnak azok az emlékezeti struktúrák, amelyek meghatározzák egy közösség identitását. A hagyományos kulturális emlékezet meggyengülhet ezekben az állapotokban, miközben új narratívák és identitások jönnek létre (ASSMANN 1999, 34–57. o.). Ez különösen releváns lehet az egyházak esetében: amikor intézményi stabilitásuk meginog, új emlékezeti formák alakulhatnak ki, amelyek lehetőséget adnak arra, hogy kreatívan újragondolják saját múltjukat és jövőjüket. Jellemzően akkor megy ez végbe, amikor az átmeneti állapotok identitásformáló erejéről és a közösségi emlékezet átalakulásáról van szó. Assmann kulturális emlékezetéről szóló elmélete szerint a közösségek identitását meghatározó múltbeli tapasztalatok nem statikusak, hanem dinamikusan alakulnak a társadalmi változások és krízisek hatására. Ez a folyamat különösen aktuálissá válik a modern társadalmak állandósult átmeneti állapotjaiban, amikor a hagyományos struktúrák meginognak, és a közösségek új értelmezési kereteket keresnek saját múltjuk és identitásuk számára.

“Ubi ecclesia, ubi theologia?” – Discoveries at the Threshold of Transition

Theological Horizons of Liminality. The Transformation of the Church at the Boundary of Order and Chaos – Part 1

- ▶ **The study addresses the complex positioning of the church during liminal periods of transformation, wherein established orders disintegrate and emerging structures remain in flux. It employs an interdisciplinary methodology, integrating systematic theology, anthropology, and philosophy to offer a nuanced framework for analyzing identity, mission, and renewal in transitional contexts. The concept of liminality, rooted in cultural anthropology (Arnold van Gennep, Victor Turner) and philosophical traditions (Eric Voegelin's metaxy), is used as a central analytical tool. The study explores how these liminal thresholds can generate crises of identity and institutional coherence but simultaneously foster opportunities for creative renewal, mainly through the dynamic interplay of order, chaos, and openness to transcendence. It emphasizes the church's role as an active participant in shaping societal transformation and spiritual resilience by preserving theological continuity while responding to contemporary challenges. Biblical narratives of transitional experiences and the critical perspectives of thinkers like Tillich, Rahner, and Kierkegaard further contextualize the theological implications of liminality.**

Keywords: church / liminality / liminoid / transformation / identity crisis / systematic theology / mission renewal / anthropology

Felhasznált irodalom

- ASSMANN, Jan 1999. *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Ford. Hidas Zoltán. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.
- AUGUSTINUS, Aurelius 1984. *The City of God*. Ford. Henry Bettenson. Penguin Books, London.
- AVILAI SZENT TERÉZ 1991. *A belső várkastély*. Ford. Kocsis Imre. Ecclesia, Budapest.
- BARTH, Karl 1956. *Church Dogmatics*. I/2. köt. T&T Clark, Edinburgh.
- BAUMAN, Zygmunt 2007. *Folyékony modernitás*. Ford. Kiss László. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- BECK, Ulrich 2003. *A kockázat-társadalom. Út egy másik modernitásba*. Ford. Lányi András. Századvég Kiadó, Budapest.
- BEDE József: *A misztérium bölcselete*. Vigilia Kiadó, Budapest.
- BERGER, Peter 1992. *A Far Glory. The Quest for Faith in an Age of Credulity*. Free Press, New York.
- BERGER, Peter 1999. *The Desecularization of the World*. Eerdmans Publishing, Grand Rapids.
- BOLAND, Tom 2013. Towards an Anthropology of Critique: The Modern Experience of Liminality and Crisis. *Anthropological Theory*, 13. évf. 3. sz. <https://doi.org/10.1177/1463499613496731>
- BONHOEFFER, Dietrich 2020. Közösségben. Ford. Boros Attila. Harmat Kiadó – Luther Kiadó, Budapest.
- BOURDIEU, Pierre 2002. *Reflexív szociológia*. Ford. Kovács Éva et al. Napvilág Kiadó, Budapest.
- DILTHEY, Wilhelm 1925. *Élmény és költészet. Három tanulmány*. Ford. Várkonyi Hildebrand. Franklin Társulat, Budapest.
- DILTHEY, Wilhelm 2004. *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban*. 2., átdolg. kiad. Ford. Erdélyi Ágnes. Gondolat Kiadó, Budapest.
- ELIADE, Mircea 1996. *A szent és a profán. A vallási lényegről*. Ford. Szigeti József. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- ECKHART mester 1981. *The Essential Sermons, Commentaries, Treatises and Defense*. Ford. Edmund Colledge – Bernard McGinn. Paulist Press, New York.
- GIBBONS, Alison 2017. *Metamodernism. Historicity, Affect, and Depth after Postmodernism*. Rowman & Littlefield, London.
- GIDDENS, Anthony 2006. *A késő modernitás következményei*. Ford. Láng Zsolt. Gondolat Kiadó, Budapest.
- GENNEP, Arnold van 1960. *The Rites of Passage*. University of Chicago Press, Chicago. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226027180.001.0001>
- GENNEP, Arnold van 2027. *Átmeneti rítusok*. Ford. Liszka József. Liliium Aurum Kiadó, Dunaszerdahely.
- GRAHAM, Daniel W. (szerk.) 2010. *The Texts of Early Greek Philosophy. The Complete Fragments and Selected Testimonies of the Major Presocratics*. Cambridge University Press, Cambridge.
- HEIDEGGER, Martin 1996. *Being and Time*. Suny Press, Albany.
- HORVÁTH, Ágnes 2013. *Political Alchemy. Technology Unbounded*. Routledge, London – New York.
- HURD, Elizabeth Shakman 2008. *The Politics of Secularism in International Relations*. Princeton University Press, Princeton.
- HURD, Elizabeth Shakman 2015. *Beyond Religious Freedom. The New Global Politics of Religion*. Princeton University Press, Princeton. <https://doi.org/10.23943/princeton/9780691166094.001.0001>
- HURD, Elizabeth Shakman 2018. The New Global Politics of Religion. *Osgood Hall Law Journal*, 55. évf. 3. sz. 306–308. o.
- IANNACONE, Laurence R. 1992. Religious Markets and the Economics of Religion. *Social Compass*, 39. évf. 1. sz. 123–131. o. <https://doi.org/10.1177/003776892039001012>
- JASPERS, Karl 1971. *Philosophy of Existence*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia. <https://doi.org/10.9783/9780812200867>

- JUNG, Carl Gustav 2019. *Az archetípusok és a kollektív tudattalan*. Ford. Turóczi Attila. Scholar Kiadó, Budapest.
- LLOYD, Stephen 2013. Jungian Foundations for Managing and Performing Secular Pilgrimages. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 7. évf. 4. sz. 375–393. o. <https://doi.org/10.1108/IJCTHR-08-2012-0064>
- KÁLVIN, János 2014. *A keresztyén vallás rendszere*. 2. köt. Ford. Buzogány Dezső. Kálvin Kiadó, Budapest.
- KANT, Immanuel 1998. *Critique of Pure Reason*. Cambridge University Press, New York.
- KAPFERER, Bruce 2005. *The Retreat of the Social. The Rise and Rise of Reductionism*. Berghahn Books, New York – Oxford. <https://doi.org/10.2307/j.ctt1x76dwb>
- KIERKEGAARD, Søren 1983. *The Sickness unto Death*. Ford. Howard V. Hong – Edna H. Hong. Princeton University Press, Princeton.
- KIERKEGAARD, Søren 1985. *Fear and Trembling*. Ford. Alastair Hannay. Penguin Books, London.
- KOČANDRLE, Radim – COUPRIE, Dirk L. 2017. *Apeiron: Anaximander on Generation and Destruction*. Springer, Cham. (SpringerBriefs in Philosophy) <https://doi.org/10.1007/978-3-319-49754-9>
- LAMBROPOULOS, Vassilis 2007. Stumbling Over the Boundary Stone of Greek Philosophy. Two Centuries of Translating the Anaximander Fragment. In: uő (szerk.): *Justice in Particular. Festschrift in Honour of Professor P. J. Kozyris*. Atn. N. Sakkoulas, Athén. 193–210. o.
- LÉVI-STRAUSS, Claude 2001. *Strukturális antropológia*. 1–2. köt. Ford. Saly Noémi – Szántó Diana. Osiris Kiadó, Budapest.
- LUHMANN, Niklas 1995. *Social Systems*. Stanford University Press, Stanford.
- LUHMANN, Niklas 2005. *Társadalmi rendszerek. A társadalom általános elméletének vázlatja*. Ford. Biczó Gábor et al. Typotex Kiadó, Budapest.
- MARCEL, Gabriel 2010. *Homo Viator. Introduction to a Metaphysic of Hope*. St. Augustine's Press, South Bend.
- MILBANK, John 1990. *Theology and Social Theory: Beyond Secular Reason*. Blackwell, Oxford.
- NIETZSCHE, Friedrich 1986. *A hatalom akarása*. Ford. Vajda Mihály. Kossuth Kiadó, Budapest.
- NIETZSCHE, Friedrich 2000. *Így szólt Zarathustra*. Ford. Romhányi Török Gábor. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- NIETZSCHE, Friedrich 2003. *Túl jón és rosszon*. Ford. Tandori Dezső. Osiris Kiadó, Budapest.
- PAPP Zsolt 2018. *Niklas Luhmann és a vallási rendszerek önreferenciális működése*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. (ELTE Reader)
- PLATÓN 1984a. *Az állam*. Ford. Jánosy István. Európa Könyvkiadó, Budapest. (614b–621d, 514a–517c)
- PLATÓN 1984b. *Lakoma*. Ford. Devecseri Gábor. Európa Könyvkiadó, Budapest. (Platón összes művei)
- PLATÓN 1995. *Phaidrosz*. Ford. Németh György. Európa Könyvkiadó, Budapest. (8246d–248c)
- RAHNER, Karl 1982. *Foundations of Christian Faith. An Introduction to the Idea of Christianity*. Crossroad, New York.
- SIMPLICIUS 1951. *In Physica*. In: Hermann Diels – Walther Kranz (szerk.): *Die Fragmente der Vorsokratiker*. Weidmann, Berlin.
- STARK, Rodney – FINKE, Roger 2000. *Acts of Faith. Explaining the Human Side of Religion*. University of California Press, Berkeley. <https://doi.org/10.2307/1386688>
- STARK, Rodney – IANACCONE, Laurence R. 1994. A Supply-Side Reinterpretation of the “Secularization” of Europe. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 33. évf. 3. sz. 230–252. o.
- SZAKOLCZAI Árpád 2017. *Permanent Liminality and Modernity. Analysing the Sacrificial Carnival through Novels*. Routledge, London. <https://doi.org/10.4324/9781315600055>
- TAYLOR, Charles 2003. *Modern Social Imaginaries*. Duke University Press, Durham. <https://doi.org/10.2307/j.ctv11hpgvt>

- THOMASSEN, Björn 2014. *Liminality and the Modern. Living through the In-Between*. Ashgate Publishing, Farnham.
- TOURAINÉ, Alain 1998. *A cselekvő történelme*. Ford. Kiss Zsuzsanna. Atlantisz Kiadó, Budapest.
- TILlich, Paul 1996. *Rendszeres teológia*. Ford. Szabó István. Osiris Kiadó, Budapest.
- TILlich, Paul 2000. *A lét bátorsága*. Ford. Szabó István. Teológiai Irodalmi Egyesület, Budapest.
- TURNER, Victor 1969. *The Ritual Process. Structure and Anti-Structure*. Aldine Publishing, Chicago.
- TURNER, Victor 1974. *Dramas, Fields, and Metaphors. Symbolic Action in Human Society*. Cornell University Press, Ithaca.
- TURNER, Victor 2002a. *A rituális folyamat. Struktúra és antistruktúra*. Ford. Biczó Gábor. Osiris Kiadó, Budapest.
- TURNER, Victor 2002b. *A szimbólumok ereje. A ndembu rítusok aspektusai*. Ford. Biczó Gábor. Osiris Kiadó, Budapest.
- VERMEULEN, Timotheus – AKKER, Robin van den 2010. Notes on Metamodernism. *Journal of Aesthetics & Culture*. 2. évf. 1. sz. 2–5. o. <https://doi.org/10.3402/jac.v2i0.5677>
- VOEGELIN, Eric 1956. *Order and History*. 1. köt. Louisiana State University Press, Baton Rouge.
- VOEGELIN, Eric 2004. *Science, Politics and Gnosticism*. ISI Books, Wilmington.
- VOLF, Miroslav 1996. *Exclusion and Embrace. A Theological Exploration of Identity, Otherness, and Reconciliation*. Abingdon Press, Nashville.
- VOLF, Miroslav 1998. *After Our Likeness. The Church as the Image of the Triune God*. Eerdmans, Grand Rapids.